



## Stadens dubbla betydelse

eller

## Stadsbyggnad som logik och som retorik

av José Luis Ramírez



José Luis Ramírez,  
NORDPLAN, Stockholm.

Författaren tar i artikeln upp två motsatta och ibland komplementära perspektiv på staden. En stad kan uppfattas som en fysisk scen i vilken mänskliga handlingar (liv) ska "äga rum". Detta benämns *strukturperspektiv* eller *geometriskt planeringsparadigm*. Staden kan också uppfattas som ett system av ett lokalt samhälles livshandlingar varav en av de viktigaste är att bygga upp det scenario där detta liv ska utspelas. Detta kallas *handlingsperspektiv* eller *historiskt paradigm*. Den europeiska kulturen är en stadskultur som övergått från ett historiskt till ett geometriskt paradigm, vilket kan spåras i språket. Författaren visar konsekvenserna av denna förändring vad gäller uppfattningen om vad stadsplanering är. I det geometriska paradigmet dominerar planering av logisk vetenskaplighet och expertretorik. I det historiska paradigmet blir staden ett resultat av ett samtal som bygger på en sund retorik som måste uppmärksammas om vi menar att planering och demokrati ska kunna förenas.

**S**PRÅKETS MAKT innebär att besitta rätten att tala och förmågan att göra det. Det är en makt som människor utövar över varandra. Språket har emellertid också en dold makt, en makt som språket självt utövar över oss genom det vi tror oss säga och det vi tror oss vara överens om.

Att språket förändras till form och innehåll är alla på det klara med. Ändå tar vi för givet att vi menar detsamma när vi använder samma formuleringar. Alla vet ändå att språket ständigt förändras. Problemet är dock inte att det förändras för fort, utan snarare att förändringstakten för form och innehåll är olika. Formen, ordens utseende, har större stabilitet och är mera bestående än innehållet, vilket gör oss blinda för de innehållsskiftet som döljer sig bakom samma bestående uttryck. Tänk t. ex. på själva ordet "form", som jag just nämnt. Vad betyder egentligen

"form"? Skulle någon ge sig i kast med att undersöka detta ord, som vi ständigt använder, även som ingrediens i hundratals andra ord ("information", "konformism", "reform", "transformation", "informell", osv.), då skulle vi drunkna i ett hav av motsägelser. De äldsta och mest varaktiga orden är därför samtidigt de mest suspecta. Trots det använder vi just dessa, nästan omedvetet, som självklara. Ord kan byta mening under historiens lopp och användas till att uttrycka t. o. m. motsatsen till det de en gång betytt. Denna förändring kan synliggöras genom historiska stickprov i ordens semantik. Men orden byter också mening från situation till situation. Begreppen är inte så runda och definierbara som skolan – men knappast vår egen erfarenhet – lärt oss. Det finns i varje konkret användning av begreppen en ljus sida och en skugga som kan bli belyst när situationen kräver det.

Vad har detta med staden och med dagens konferens att göra?

Att samlas till ett symposium om "Staden" förutsätter att vi är överens om det som symposiet handlar om, nämligen staden. Frågan är om vi verkligen gör det. Jag skulle tro att symposiet blir intressant kanske just för att vi inte är helt överens.

Om staden har man talat i över 2 000 år. Begreppet verkar vara entydigt och klart. Grekerna kallade staden *polis* och romarna kallade den *civitas*. Så har vi lärt och så översätter vi deras ord. Det grekiska ordet finns kvar i moderna uttryck som t. ex. "metropolis" och "politik", medan det latinska ordet finns kvar i flera av våra språk ("ciudad", "cité", "city"). Ändå menade antikens människor, när de sade *polis* eller *civitas*, ej detsamma som när vi säger "city" på svenska eller engelska, eller när de spansktalande säger "ciudad". Vi både menar och inte menar riktigt detsamma. Det är då inte fråga om någon egentlig innehållsförändring i begreppet som helhet, utan om en perspektivförändring som våra ordböcker inte kan fånga. Orden ser entydiga ut, och vi förleds att tro att begreppens innehåll är lika konsistent. Vi blir offer för självbedrägeri genom ordens makt. Vi hör ett ord och kopplar det automatiskt samman med ett begrepp, utan att reflektera över deras skilda karaktär och utveckling. Förändrade livsformer leder ofta till förändrad vokabulär, men de leder ändå fortare till förändrat tankeinhåll, redan innan uttryckssättet hunnit påverkas. Detta gör oss blinda för andra livsformer och andra tänkesätt än dem vi befinner oss mitt i. Vilket skapar problem.

När vi använder ordet "stad" pendlar vi, utan att själva märka det, mellan åtminstone två skilda aspekter, beroende på situation och syfte. Denna mentala omflyttning är ett fenomen som Retoriken kallar *metonymi* och som är besläktat med *metaforen* men svårare att känna igen än släktingen. "Metafor" har blivit ett modeord. Det är lätt att tala om metaforen och om metaforernas makt. "Metonymi" är fortfarande en fackterm som få hört talas om. Båda innebär

dock en meningsomflyttning, ett namnbyte, men den metonymiska är mindre iögonfallande än den metaforiska. Metonymins namnbyte sker ej på grund av likhet (som i metaforens fall) utan på grund av någon form av närhet till det man egentligen talar om<sup>1</sup>. Medan metaforen ofta hjälper till att skapa nya ord för nya företeelser, tjänar metonymin syftet att låta orden byta aspekt och karaktär från situation till situation och från en tid till en annan. Metonymin är därför den viktigaste bland språkets maktmekanismer (ständigt närvarande i propaganda, politik och planering) och dess bruk borde uppmärksammas mera. Den förleder oss att tro, att vi fortsätter att tala om detsamma, när vi redan övergått till att tala om någonting annat. Vi ska nu testa dess funktion apropå talet om staden, som är symposiets tema.

### **Stadens fysiska struktur och stadens mening**

En stad kan uppfattas som fysisk struktur, som bebyggelse. Detta är, tror jag, allas första och mest omedelbara tanke, när vi konfronteras med ordet "stad". En stad är emellertid också det mänskliga samhället, den urbana livsformen som bedrivs inom en befolkning av större storlek. Bebyggelsen är visserligen ett scenario där det urbana livet ska äga rum, men en sak är att tänka på staden utifrån bebyggelsens synvinkel, en annan att tänka på det urbana livet som sådant. Sociologens perspektiv kräver ofta denna aspekt, men det är arkitektens perspektiv som dominerar. Min tes är att vi är kulturellt programmerade att i första hand se staden som en fysisk struktur inom vilken mänskliga relationer äger rum, bara i andra hand som ett system av mänskliga relationer som skapar både sociala och fysiska strukturer. Det är inte våra ordbehandlare som härmar våra hjärnor. Det är vi som ibland fungerar som ordbehandlare. Om jag inte avsiktligt byter typsnitt får jag texten i stil Swiss Roman 12 pt. Jag kan, om jag vill, få skrivaren att byta till Swiss Bold 15 pt. eller till Swiss Italic 12 pt. Men då måste jag ta initiativet till det, annars får jag programmets grundstil. Kulturen ger oss

också, i varje historiskt ögonblick, ett *huvudsätt* att se och en uppsättning *sidosätt* som kan aktiveras vid behov, när situationen kräver det.

Fysisk struktur och mänskligt liv är två aspekter som alltid varit förenade i vår uppfattning av staden. Men relationen och prioriteten mellan dessa två aspekter (vad som är s. a. s. begreppets ljusa sida och begreppets skugga) varierar över tiden och mellan situationer. När athenarna sade *polis* menade de i första hand "det mänskliga samhället", bara i andra hand "stadens fysiska struktur". Romarna talade om *civitas* nästan utslutande i den mänskliga bemärkelsen.

Isidorus av Sevilla, som levde i mitten av 500-talet, skrev en encyklopedi vid namn *Ety-mologierna*, en av den tidiga medeltidens viktigaste verk. Han undersöker ordens ursprung och skriver följande:

*Civitas* (stad) är en folkmängd bestående av människor som förenas genom samhällets band och bär detta namn på grund av dess medborgare (*cives*), d. v. s. själva stadens (*urbis*) innevånare (eftersom den samlar och omfattar många människor). Med namnet *urbs* (stad) betecknas (stadens) byggnadsverk, emedan *civitas* refererar inte till stenarna, utan till innevånarna. (*Ety-mologiarum* XV, 2).

Romarna och deras omedelbara efterföljare bytte således ord från *civitas* till *urbs*, när de skulle omtala staden som fysisk struktur<sup>2</sup>. Vi säger "stad" för båda, men tänker i första hand på dess fysiska struktur och i andra hand (vid behov) på "människors (urbana) liv".

Allt detta kan tyckas oproblemiskt. Är man arkitekt eller fysisk planerare är det naturligt att betrakta staden som en typ av fysisk struktur. Är man kulturaktivist, då blir staden en sammansatt mänsklig aktivitet. Det tycks enkelt och självklart. Det är ändå den fysiska aspekten (arkitektens synvinkel) som blir dominerande över den mänskliga. Detta beror på att den fysiska aspekten är den omedelbart synliga och på att ögat alltid haft ett avgörande inflytande på både vårt sätt att tänka och språkutvecklingen. Nya namn och nya metaforer "bildas" (notera detta ord) ut-

ifrån det synliga och det handgripliga. Örats världsbild har i vår kultur fått en lägre rang, vilket också har betydelse i diskussionen om manligt och kvinnligt. Även när man ägnar sig åt s. k. urban sociologi verkar "livet inom staden", d. v. s. livet inom ramen för det fysiska scenariot, tillskriva den fysiska aspekten en överordnad roll.

Visst kan man inta det andra perspektivet och tänka sig staden som mänskliga handlingar, men detta är liksom att gå i motvind mot kulturen. När staden påtalas som det mänskliga, uppstår ofta bilden av människomassorna på gatan, vilket också är en synlig och förledande bild. De mänskliga handlingar som utgör staden som mänsklig verklighet kan inte "ses". De kan bara tolkas utifrån det man ser. Utan tolkningar finns dock inte heller någon kunskap om det fysiska. Vi tror oss se brevlådor när vi ser gulmålade plåtlådor. "Brevlådan" är en tolkning som hänvisar till rotade kunskaper om människors institutionaliserade beteenden. Även "gulmålning" och "plåt" och "låda" är intellektuella tolkningar som vi lärt oss. Mänsklig kunskap är en syntes av vårt möte med en ofrånkomlig fysisk verklighet med bestämda processer och en konstruktion av mening som utnyttjar dessa processer, så långt det går, till egna syften (vilket Hegel kallade "förnuftets list"). Problemet med den teknologiska kulturen består, lite förenklat, i att man tror sig kunna behandla meningsvärlden med samma logik och samma metoder som den fysikaliska verkligheten. Den sistnämnda är en verklighet som ger en tidlös och oföränderlig kunskap vilken kan ackumuleras och hanteras med exakta kalkylmetoder, medan den mänskliga verkligheten är historisk och därför besvärligare att hålla stilla och hantera.

Prioriteringen av det fysiska är således knappast ett resultat av arkitektyrkets prestige över de sociala yrkena. Det är snarare det kulturella paradigmet (överbvärderingen av det fysiska i vår kunskap) som ger vissa yrken (arkitekter, ingenjörer, tekniker) högre status än de sociala yrkena. I den kommunala organisationen har de tekniska nämnderna mycket större tyngd än de s. k.

mjuka nämnderna. Detta trots de tekniska verksamheternas instrumentella karaktär gentemot de sociala aktiviteterna. Man bygger skolor för att bedriva undervisning, man bedriver inte undervisning för att fylla skolor med verksamhet. Denna instrumentalisering av staden som tolkar den som dess synliga resultat, till skillnad från en satsning på den civila handlingskompetensen, är ett bland många uttryck för den vetenskapliggörande och teknologiserande mentalitet som styr vårt kulturideal.

### **Stad som geometrisk utopi och som mänsklig livshistoria**

Två skilda perspektiv på en stad vill jag således ställa mot varandra:

1. Staden som fysiskt scenario inom vilket människor utvecklar vissa typiska (s. k. urbana) livsformer. Jag kallar detta för stadens *geometriska* paradigm. Det handlar här om "livet i staden".

2. Staden som organiserat system av mänskliga gemenskapsaktiviteter vilka först och främst åstadkommer de sociala och fysiska strukturer som ska möjliggöra deras fortsatta utveckling och förnyelse. Jag uppfattar detta som stadens *biografiska* eller *historiska* paradigm<sup>3</sup>. Här gäller det "staden som liv".

Dessa två uppfattningar skiljer sig således inte s. a. s. i sin begreppsliga "ingrediensmängd" utan i perspektivet eller relationen mellan ingredienserna. Denna skillnad är emellertid så viktig att den utgör en vattendelare mellan två samhällsetiker eller, om man så vill, mellan två kulturformer. I båda uppmärksammas människornas gemensamma liv och båda kan principiellt förfäktat demokratiska arbetsformer. Den ena ser dock staden som fysisk struktur, ett färdigbyggt scenario som ska inrymma ett urbant och demokratiskt liv och en stadspolitik. Den andra ser staden som handlingssystem, ett mångfaldigt komplex av mänskliga aktiviteter i demokratiska former, varav en av de viktigaste är att planera och bygga själva staden och att skapa de demokratiska institutioner som ska reproducera de grundläggande livsformerna.

I stadens geometriska paradigm möjliggörs det goda livet och den demokratiska relationen som någon sorts fyllnad av en given fysisk struktur. Det är detta som är funktionalismens idé: den som planerar dessa fysiska strukturer måste vara medveten om att de ska rymma och möjliggöra dessa mänskliga aktiviteter. Utopismen och perfektionismen blir en naturlig konsekvens av detta.

Det historiska paradigmets skulle innebära att den fysiska strukturen själv är ett resultat av det i demokratiska former organiserade livet. Detta är en partipatorisk modell i vilken själva handlingen skapar sitt resultat, utan perfektionistiska anspråk eller förhandstagna utopier.

Detta innebär inte utan vidare att bara den andra modellen tar hänsyn till demokratin. Den första är dock ett scenario för demokratisk handling varvid demokratin kommer först efter scenbygget; den andra är en demokratisk handlingsprocess som innefattar själva scenbyggandet. I aktörernas arbete ingår således även att bygga upp och om sin egen scen. Den ena är en form av paternalistiskt och expertstyrt samhälle, där några på förhand vet vad *det goda* är. Den andra är en rakt igenom demokratisk handlingsdialog. Här gäller valet mellan att inrymma livet i det byggda rummet eller att omfatta byggandet inom livets tid. Frågan är vilken form som är möjlig och vilken som är att föredra.

Hos grekerna, 500 år före Kristus, kan man notera att deras överbetoning av staden som mänskligt liv framför stadens fysiska struktur hade uppstått först i och med den demokratiska utvecklingen. *Polis* betydde i begynnelsen den "borg" där kungen styrde. När stadssamhället flyttar ner till agora (torget) och kallar det *polis*, med en ny och mänsklig mening, när den tappar borgen för att bli en öppen plats för samtal, förvandlas den gamla *polis* till *akropolis* (d. v. s. ovanpolis).

För romarna är situationen lite grand den motsatta. I sitt stadsbegrepp betonas den mänskliga aspekten ännu starkare än i det grekiska ordet. Detta trots att romarna blev de första riktiga fysiska planerarna och byggde städernas infra-

struktur utifrån ett i förväg uppskattat behov. Där har vi Segovias akvedukt, som byggdes för vattenförsörjning av en stad vars storlek aldrig blev som beräknat under romersk tid. Som prognosmakare hade romarna sina präster. En av de äldsta planeringstermerna är ordet "auspiciet", synonymt till "prognos" eller "förebud", som härstammar från *avis spicio* (se fåglarna), eftersom fåglarnas rörelser tolkades som indicier (är vår vetenskap mindre fördomsfull?). Idag har teologi och prästerskap ersatts av Nationalekonomin och prognosmakeriet övertagits av Statistiska Centralbyrån. Det gäller då andra fåglar. Romarna visade oss dock på sitt eget sätt att den *totala* fysiska planeringen är ett maktens instrument. Riktigt så tänkte nog inte grekerna.

Medan ordet *civitas* behölls hos romarna för att entydigt beteckna det mänskliga stadslivet, använde de ett annat ord för den fysiska staden: *urbs*<sup>4</sup>, som också betyder "borg" och är besläktat med *orbis*, som har med den runda formen att göra. Det märkliga är dock att ett ord som *civitas*, vilket saknar fysiska konnotationer, i de europeiska språken förvandlas till något så fullständigt förstelnat som vårt "city", vilket uteslutande väcker tankarna på en fysisk struktur.

I takt med denna metonymiska överbetoning av den fysiska aspekten i stadens betydelse, noteras efter Renässansen ett allt större intresse för helhetslösningar och utopier, för bilder av ett totalorganiserat lokalsamhälle.

Vid sidan av gamla städer som ser helt oregelbundna och oplanerade ut, därför att arkitektens uppgift var att bygga det enskilda huset och därför att många enskilda viljor fick komma till uttryck<sup>5</sup>, har vi de moderna, urbaniserade städerna och förortererna, där hela stadsdelar formas utifrån en och samma idé. Jag talar nu inte i första hand om estetik, ty även maktutövningens stenformade uttryck kan uppvisa vackra exempel; t. ex. Sankt Petersburg. De två refererade stadsuppfattningarna representerar dock två helt skilda synsätt på samhällsbyggnad och den praktiska svårigheten att blanda ihop deras fysiska form är ett tecken för en mera subtil och väsentlig oförenlighet. I staden Toledo i

Spanien, en arkitektonisk pärla från urgamla tider, har byggnader och stilar fått blandas under nästan 10 århundraden. Att integrera vår moderna byggkonst i stadens äldre kärna är dock otänkbart och hänvisat till en väl avskild periferi.

### Etik och kunskapspraxis

Vi rör oss här såväl mellan två former av samhällsetik som mellan två former av kunskapspraxis. Valet står mellan envælde och demokrati samt mellan expertkunskap och livserfarenhet. Envælde passar bättre ihop med expertkunskap än med vanlig livserfarenhet. Upplysningens eller modernismens främsta paradox är, enligt min mening, dess envishet att förena ett vetenskapligt ideal som leder till expertvälde med ett samhällsideal som vill avskaffa allt vad envælde heter. Resultatet blir oligarkiskt, om man så vill parlamentariskt, men inte riktigt demokratiskt. Att blanda ihop parlamentarism med demokrati är besläktat med vårt sätt att se staden som sten och inte som liv. Parlamentarism är inte exakt detsamma som demokrati utan en förhandsgiven struktur och en teknik som inte utan vidare kan garantera demokrati men kan understödja och skydda den, när den redan finns. Demokrati är livsformen, parlamentarismen bara spelreglerna. Teknologins tragedi är att i sin kunskapspraxis försvåra en demokratisk livsform, just när samma teknologi lyckats skapa de materiella förutsättningar som gör den möjlig.

Parlamentarismens samhällsplanering är således en hybrid av fåtalsvälde och demokrati. Genom att sätta likhetstecken mellan parlamentarism och demokrati, avslöjar vi vår benägenhet att ge strukturerna förtursrätt över livet. Vår skräck för alla inslag av direktdemokrati som en utopisk omöjlighet och vår vana att i alla lägen, även inom den minsta gruppen, utse representanter som ska tala å andras vägnar, visar vår misstro till människors förmåga att utveckla civil kompetens och vår undfallenhet för expertvälde. Det är ganska groteskt att en utvald grupp medborgare ska ägna *hela* sin produktiva livstid åt att fatta beslut över andra. Inte ens domsto-

larna, som kräver mycket mera av fackkunskap, fungerar på detta sätt. Allt detta kan låta som politisk agitation. Jag ska försöka nyansera bilden lite.

Låt mig påminna om att alla våra hittills misslyckade försök att etablera former för medborgarinflytande i samhällsplaneringen sedan 70-talets början är ett erkännande av vårt behov av ett mera demokratiskt samhällsbygge och samtidigt ett tecken på att det finns oövervinnliga hinder i vägen mot en eftersträvad demokratisering av den s. k. planeringsprocessen. Det längsta vi kommit på denna väg är ett antal planförslag som utformats av experter och fått diskuteras av en bredare medborgaropinion innan de naglas fast i den politiska beslutsprocessen. Detta innebär att fackkunskapen fått göra sitt, före eller vid sidan av "dialogen" med brukarna och de vanliga medborgarna. Detta sker inte utan inslag av retoriska diskurser mellan experter och politiker, för att få förslaget sålt i beslutsmarknaden. Först kommer vetenskapen, sedan demokratin; först en beskrivning av vad det goda är, formulerat av samhällsingenjörerna, därefter ett "tycka-till" av de mindre vetande som berörs av planen. Det blir en paternalistisk planeringsprocess:

**Vetenskap → expertretorik → "dialog" → beslut**

Jag skriver "dialog" inom citationstecken för att skilja ett planeringssamtal av det här slaget från en mera medveten och äkta dialog. Ordet "dialog" har blivit ett honnörsord. Det används i alla möjliga sammanhang, inte minst när det gäller planeringsforskning. Det låter alltid fint att säga att man är ute efter att åstadkomma en "dialog". Ordet används då helt känslomässigt och opreciserat, som så många andra substantiv, och har mera av besvärjelse än av intention i sig.

### **Olika former av kunskap - olika former av logik: dialogen som handling**

En sak är att *säga* att man vill åstadkomma en dialog. En annan är att *mena* det. En tredje är att *göra* det. Frågan kräver att man *vet* en del saker,

att man *tror* på en del andra saker samt att man faktiskt *vill* någonting. Var och en av dessa (veta, tro och vilja) kräver sin särskilda logik. En dialog i egentlig mening måste uppfylla en rad villkor som inte är lätta att åstadkomma. Den tyske filosofen Jürgen Habermas har inspirerat en rad samhälls- och planeringsforskare med sin *Teori om den kommunikativa handlingen*. Habermas utgår ifrån en dialogisk modell som kräver symmetri och avsaknad av manipulativa syften mellan de samtalande. Habermas ger oss en fingerledning om hur ett äkta samtal bör se ut, men hans modell stannar där det intressanta börjar. Det är nödvändigt att, grundligare än vad Habermas gör, fördjupa sig i dialogens natur och i dess praktiska *hur*. Det är nödvändigt att i detalj uppmärksamma dialogens diskursiva struktur, dvs. den väg genom vilken dialogen skapar sig själv.

Ett samtal mellan en som vet och en som är mindre insatt bryter mot den symmetri som är nödvändig för en äkta dialog. Expertens samtal med brukaren bedrivs ofta på detta asymmetriska sätt. Experter brukar också konstatera (ibland öppet, ibland mellan skål och vägg) att samtal med människor som inte förstår lika mycket som de, är ett hopplöst företag. Många medborgarinflytandeförsök har också mynnat ut i en sådan öppen eller dold överlägsenhetskänsla. "Det är svårt med demokrati", hör man ibland sägas. Man tycks aldrig nå fram till ett resultat. Den här situationen uppstår ur ett totalt missförstånd av vad dialogen är och vad dialogen gäller.

Det första felet är att tro att samtalet gäller de instrumentella kunskaper som experten besitter genom sin yrkesutbildning. Det är klart att man inte utan vidare kan diskutera tekniska fakta med icke-tekniker. I sin självpåtaga utformning av planförslaget ser experter inte att de inte bara behandlar tekniska fakta utan att de därmed också försöker att tala om vad det goda är. Ett planförslag genomsyras av värderingar, eftersom det handlar om ett förslag på att göra någonting, inte bara på en beskrivning av givna fakta. Det handlar mycket lite om vad man *i sanning kan veta* och mera om vad som är *rim-*

*ligt att tro och framförallt om vad man vill och bör göra.*

Expertens empiri och tekniska lösningar skiljer inte mellan det instrumentella och yrkesmässiga å ena sidan samt det syfte lösningen ska tjäna å andra. För all del, en expert är också en människa. Även han kan vara brukare och således förstå hur "folk vill ha det" och vad någonting är bra och dåligt för. "Eftersom jag vet lika bra (eller bättre) som någon annan, så räcker det med min egen uppfattning", tänker han. Det goda livet, som stadens politik vill främja, är dock inte någonting som var och en kan reda ut för sig själv. Värderingar som gäller hela samhället kan man bara behandla om alla får delta i ett jämställt samtal, inte i ett samtal mellan beserwissrar och mindre vetande.

Det grundläggande missförståndet angående dialogens väsen i en kultur som prioriterat fasta strukturer och synliga resultat framför handlingens självfullbordande aktivitet, det är att tro att samtalet är som något man "gör" för att nå ett resultat. Samtalet i sig blir då ointressant; det är resultatet av samtalet som blir det viktiga. Planering blir bara förhandlingsplanering. Är inte detta grunden till vår almanacksbundna tillvaro? Vi är så besatta av effektivitet att vi inte vill kasta bort tid på att prata utan att åstadkomma något.

Kanske en och annan har upptäckt, att även samtal utan syfte kan lära något. Om så inte vore, skulle våra psykoterapeuter bli arbetslösa. Dessa är dock, av någon anledning, fullt sysselsatta. Aldrig har människor haft så stort behov av att prata av sig. Att samtalets målsättning kanske är själva samtalet kan vara en hädisk tanke ... tills man börjar vänja sig vid den.

Vårt instrumentalistiska medvetande har gjort oss blinda för en distinktion som Aristoteles gör mellan en handling som har sitt syfte i ett objekt som ska åstadkommas och en handling som är sin egen fullbordan. Detta betyder att en *process* inte är detsamma som en *handling*, eller att vi språkligt borde skilja mellan att handla och att göra något<sup>6</sup>. Att bygga ett hus är en konstruktiv process och först när proces-

sen är slut har man nått målet, som är huset. Att bo i huset är däremot inte längre en process, utan en handling. Man behöver inte bo en längre tid för att nå "bomålet". Man bor från första ögonblicket och så länge man gör det. Att bygga och att bo är således två skilda kategorier av s. k. handlingar. Vi använder ett enda ord där vi skulle behöva två: ett för instrumentella och ett för självuppfyllande handlingar.

Detta kan ändå vara svårt att förstå. Ty självuppfyllande handlingar är ofta involverade i (kan ske vore det egentligare att säga "involverande av") instrumentella handlingar och lämnar också produkter och resultat efter sig. Vill man visa hustrun sin uppskattning så ger man henne kanske en vacker ring till hennes födelsedag. Tillhör då inte uppskattningshandlingen den typ av äkta eller självuppfyllande handlingar jag nämnt? Självfallet. Är ändå inte gåvan, ringen, ett materiellt resultat av min handling? Jo, men inte handlingens syfte.

Naturligtvis omfattar en handling med egenvärde ofta många processer eller instrumentella handlingar. Men observera att gåvan i mitt exempel inte är resultatet av min uppskattning. Jag uppskattar inte fram en gåva, utan jag visar uppskattningen med hjälp av gåvan. Gåvan är snarare ett medel än ett mål. Den instrumentella handling som burit fram gåvan (att gå till affären, betala den, etc.) är något som får sin mening i en överordnad handling. Det är uppskattningshandlingen som ger mening åt hela min syssla med gåvans anskaffande.

Man bygger hus för att bo i dem. Ibland hyr man, ibland köper man eller bygger själv. Men det är boendet som är det viktigaste. Att vara expert på att bygga är inte utan vidare detsamma som att veta hur man vill och hur man behöver bo. En byggnadsexpert är ingen boendeexpert. En stad är därför visserligen ett resultat av en byggnadsprocess, men det är människors liv som ger sin mening åt staden och som gör att människor sätter igång med en rad olika instrumentella processer för detta.

Expertens aningslösa arrogans består i att inte inse att expertkunskap är bara instrumentell.



Han tror sig också vara bättre än någon annan på att göra saker, därför att han vet vad som är sant och vad som är falskt. Men planering är varken sant eller falskt. Planering är ingen vetenskaplig beskrivning utan ett resonemang om det som bör och inte bör vara mot bakgrund av det vi tror och antar som rimligt. Meningskunskap är inte något man lär sig på en teknisk högskola eller annan undervisningsinrättning. Meningskunskap bygger inte heller på någon vetenskaplig empiri. Den bygger på livserfarenhet. Dess uttryck växer bara fram i en diskurs som är väsentligen anorlunda än den vetenskapliga diskursen. All undervisningskunskap är underordnad livets mening, inte tvärtom. Därför borde varje planeringsprocess från början präglas av en dialog i vilken meningen får vissa uttrycksformer som utpekar för experterna den väg dessa ska röja med sin expertkunskap.

### **Staden: meningsfylld plats eller meningslöst rum**

En demokratiskt upplagt planeringsprocess måste följa en annan etappindelning än den tidigare nämnda. Den måste följa detta schema:

Dialog → Expertkunskap (vetenskap) → Dialog →  
Beslut → Dialog

Det medborgerliga samtalet blir här inte en instrumentell process, utan den grundläggande handling som förenar allt vad staden (som mänsklig församling) gör, inklusive stadens omgestaltande och utbyggnad. En äkta dialog skapar, långsamt men säkert, den civila kompetens som ligger till grund för stadens mänskliga form. Det är en civil dialog över tiden, genomsyrad av historia och traditioner; en dialog som skapar platser i stället för att bara bygga rum.

I vår sammanblandning av *rum* och *plats* finner jag en annan av våra kulturella blindfläckar. Plats och rum är egentligen inte synonyma begrepp. Rum är en tom dimension, en geometriskt uppfattad fysikalitet. Platsen (som grekerna kallade *topos*) har inga bestämda dimensioner. En plats uppstår där något viktigt händer,

där mänsklig mening får komma till och artikuleras. *Topiken* var i traditionell juridik eller i retorik den arsenal varifrån man hämtade de element som gav diskursen sin bestämda mening

En plats i en stad är ett ställe med mening och platsen får denna mening i en historisk tradition. "Här ägde Stockholms blodbad rum". "Där föddes min farfar". "Där träffades konstnäre och kändisar". "Det är där, det hände". Vi talar om "badplatser" och om "mordplatsen", o. s. v. En plats är något som "äger" rum, men inte själva rummet. Så länge platsens tradition kan tydliggöras, förblir platsen en plats. Byggnaden där *Nordiska institutet för samhällsplanering* ligger var tidigare Sjökrigsskola. Visst har meningen och bruket förändrats, men denna plats är kreativ och trevligare att verka i än Stockholms universitetets blåa limpor vid Frescati eller Tekniska högskolans funktionella betongklump. Historiens vingslag är viktig för platsen och för stadens dialog. Genom expertplanerarnas omvandling av Klara-kvarteren till city, förvandlades en plats till rum. Så tar man död på livet i städerna. Men, som i Oidipus' tragedi, det är inte planerarnas intentioner det var fel på, det var bara fel på resultatet. Alla är skyldiga men ingen är ansvarig.

Så här beskriver Mauricio Rojas den moderna svenska staden:

städerna verkar inte ha något liv i sig, inte några andra funktioner än de praktiska. Man går in till staden och handlar, arbetar eller gör sina ärenden, och sedan försvinner man därifrån. Utelivet, människorna på gatan utan något annat syfte än att just vara på gatan, torgets dragningskraft, det lekfulla myllret, lättjans sofistikerade ritualer, kafélivet, allt detta finns inte eller finns bara i svårigen igenkännbara parodier. De offentliga mötesplatserna är begränsade och offentligheten i sig någonting som verkar undvikas i det längsta. Svenskarna går fort med bestämda och atletiska steg mot ett mål någon annan stans, bortom den urbana offentligheten. (*Moderna tider*, januari 1993: "Landet som döljer sig" s. 23).

Den funktionalistiska staden är byggd av experter utifrån en *mål-medel-analysmodell* som kan vara lämplig för tekniska lösningar, d. v. s. för materiella artefakter vars konstruktion innebär deduktiv logik och en praktisk tillämpning av en teori, av ett vetande, men inte för ett oförsägbart och kreativt liv.

Den mänskliga staden kan inte planeras efter bestämda målformuleringar. Målformuleringar och utopier hör bara hemma i det logiskt försägbara. Osäkerhetens och viljelivets logik bär ett för oss skamfyllt namn: *retorik*. Retorik har för oss blivit en form av manipulation. Sådana manipulativa inslag finns dock främst i experternas retoriska marknadsföring av sina planförslag. En god dialog måste dock bygga på retorikens öppna och meningsfyllda logik, en logik som förenar förnuft med känsla. Denna logik växer fram i en dialog som inte äger bestämda mål, men som är genomsyrad av mening.

Expertplaneringen påstår sig vilja ta vara på människors behov, önskemål och krav samt kartlägger dem i s. k. empiriska undersökningar, genom att ställa bestämda frågor och räkna upp svaren. Man får på detta viss en "fantombild", inte av någon bestämd person, utan av genomsnittssvensken. Sedan kan man bygga för denne tyste byggherre. Ofantligt mycket enklare än att få på sig en hel pratande och tyckande stadsbefolkning. I själva verket går det inte att i slutgiltiga och bestämda ordalag kartlägga behov eller krav, som våra välfärdsforskare vill tro. Behov, krav, önskemål och mening är saker som inte kan sägas och benämnas direkt utan som visas och utvecklas i ett mänskligt samtal på lika villkor.

Planering brukar uppfattas som en praktisk verksamhet. Men de enda praktikerna är byggarbetarna och dessa gör bara det strikt tillsagda, långt ifrån den betydelse som, trots deras anonymitet, de medeltida kyrkobyggarna hade. Planerarna själva gör, å andra sidan, ingenting annat än pratar med ord, planbeskrivning-

ar, kalkyler, ritade kartor. Det är konstigt att planering sällan reflekterar över språket, när planerarverksamhet uteslutande består i att hantera flera former av språk. De tror sig använda språket för att beskriva någonting, men ser inte att språket konstruerar just den värld vi sedan ska leva i. Detta är vad den äkta dialogen vet. En sak är den rena, ofrånkomliga fysikaliteten. En annan är den mening vi skapar genom att hantera denna fysikalitet. Det är i dialogens meningsskapande process som de instrumentella handlingarna (vilka transformerar det fysiska) får sitt sammanhang.

Misslyckandet i våra försök med medborgarinflytande beror på den otålighet som kringgärdar en samtalsprocess som uppfattas som ett instrument och kräver ett resultat. I ett expertsamhälle, där var och en odlar sin specialitet och dialogen om våra gemensamma angelägenheter blivit sällsynt och överlåtits åt meningsexperter, som kallas förtroendevalda eller politiker, i ett samhälle där många människors inflytande över sin stads utformning består i att vart tredje år rösta på en lista av anonyma makthavare, som komponerats av en partiapparat, i ett sådant samhälle blir det svårt att få igång något medborgarinflytande. Det kräver tålmod. Det kräver skapande av nya sociala nätverk bland de historielösa människor som arbetsmarknadspolitiken låtit flytta ihop från alla håll och som knappast ser varandra annat än över helgerna. Det kräver en helhjärtad satsning på allt som kan underlätta kontakten och samtalen kring livets villkor.

Kanske är loppet redan kört. Kanske är allt detta omöjligt i ett samhälle med snabba kommunikationer, med privatbilism och TV, där vi har mera kontakt med arbetskamrater och med människor i fjärran än med grannarna i samma hus. Innan teknologins logik förvandlat oss till bihang av alla artefakter och inrättningar, måste vi återställa dialogen och den medborgerliga kompetensen. Det är möjligt att loppet redan är kört, men vi har inget annat val.

## Noter

1. Vi säger att någonting tillhör "kronan", i stället för kungahuset (varvid "kungahuset" också är en metonymi för "kunglig familj"), eller "att dricka ett glas", när man dricker vin. I morse frågade någon mig: "Har Du eld?" som om jag vore en tändsticka.
2. Det märkliga är att det latinska *civitas* i våra moderna språk syftar på stenstaden. Om detta återkommer jag på s. 29.
3. Jag skulle gärna kalla det för "biologisk" paradigm om inte ordet *bios* (som betydde "liv" i mänsklig och biografisk, inte i organisk mening) hade blivit stulet för andra ändamål.
4. Se tidigare, s. 27. Cfr. även Richard Sennett (1990) ss. 10–11). I Isidorus av Sevillas *Ety-mologierna*, som citerats tidigare, skriver han:  
  
"Namnet *urbs* (stad) härstammar från *orbis*, därför att antikens städer (*civitates*) byggdes i cirkelform; eller kanske kommer benämningen från ploghandtaget (*urbum*) som användes för att markera den plats där muren skulle byggas." Märk väl att ordet *civitas* i undantagsfall kan benämna stadsbygget, såsom det grekiska *polis*.
5. "The medieval builders were masons and carpenters, not philosophers". (Sennett (1990) s. 12).  
"The Church of Isidore's time became a congregation of builders" (s. 11).
6. Ordet "handling" i svenskan bildas utifrån "hand" och ger oss därför vissa störande konnotationer som det latinska ordet *actio* (varav "akt" och "agera") är befriat från.

Illustrationen på s. 24 är från omslaget till David Eversleys *El planificador en la sociedad* (spansk översättning av *The planner in Society*) utg. av INAP, Madrid 1976.

José Luis Ramírez, forskare och doktorand i humanvetenskaplig handlingsteori, Nordplan, Stockholm.

## Litteratur

- Alvarsson, Anders; Ramírez, José L. & Westman, Bengt (1982), *Kommunplaneringen i Haninge – Medborgarinflytande och politikerstyrning*. BFR, Stockholm.
- Aristoteles, *Nikomachiska etiken*. Sv. övers., 2:a uppl. Daidalos, Göteborg, 1988.
- Aristoteles, *The politics of Aristotle: a treatise of government*. Engelsk övers., Dent, London, 1947.
- Aristoteles, *Retorik*. Dansk övers. 2:a uppl. Museum Tusculanums forlag, 1991.
- Asplund, Johan (1971), *Om undran inför samhället*. Argos, Stockholm.
- Asplund, Johan (1979), *Teorier om framtiden*. Liber, Stockholm.
- Asplund, Johan (1987), *Det sociala livets elementära former*. Korpen, Göteborg.
- Asplund, Johan (1991), *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Korpen, Göteborg.
- Asplund, Johan (1992), *Storstaden och det for-teanska livet*. Korpen, Göteborg.
- Collingwood, R. G. (1939), *An autobiography*. Pelican Books, London.
- Eikeland, Olav (1992), *Erfaring, dialogikk og politikk – Et begrephistorisk og filosofisk bidrag til rekonstruksjonen av empirisk samfunnsvitenskap*. (Avhandling), Oslo.
- Hellspång, Lennart (1992), *Konsten att tala – Handbok i praktisk retorik*. Studentlitteratur, Lund.
- Johnson, Mark (1987), *The body in the mind*. The University of Chicago.
- Kemp, Peter (1991), *Det oersättliga – En teknologietik*. Symposium, Stockholm.
- McCloskey, Donald N. (1986), *The rethoric of Economics*. The University of Winsconsin Press.
- McCloskey, Donald N. (1990), *If you're so smart – The narrative of economic expertise*. The University of Chicago Press, Chicago & London.

- MacIntyre, Alasdair (1984), *After virtue*. University of Notre Dame Press, Indiana.
- MacIntyre, Alasdair (1985) "Utilitarianism and the presuppositions of Cost-Benefit Analysis: An essay of the relevance of moral philosophy to the theory of bureaucracy" (I *Ethics in planning*, ed. by Martin Wachs), Rutgers, The State University of New Jersey.
- Olsson, Gunnar (1990), *Antipasti*. Korpen, Göteborg.
- Ong, Walter J. (1982), *Muntlig och skriftlig kultur – Teknologiseringen av ordet*. Sv. övers. från engelska, Anthropos, Göteborg, 1990.
- Ramírez, José Luis (1979), *Kommunplanering Haninge – En modell för kommunal planeringsverksamhet*. Haninge kommun, Planeringskontor.
- Ramírez, José Luis (1986), *Individens ställning i det kommunala självstyret – Ideologikritisk genomgång av en historisk förändring*. Nordplan, Stockholm.
- Ramírez, José Luis (1986), *Om frihet*. Nordplan, Stockholm.
- Ramírez, José Luis (1987), *Handlingsfrihetens villkor – En undersökning av pliktens och ansvarets problematik*. Nordplan, Stockholm.
- Ramírez, José Luis (1992), *Positivism eller hermeneutik – Handling, planering och humanvetenskap*. Nordplan, Stockholm.
- Ramírez, José Luis (1992), "El significado del silencio y el silencio del significado" (I *El Silencio* (föreläsningar vid Sommarseminariet i Beteend antropologi, Cadiz universitet), comp. Castilla del Pino, Carlos), Alianza editorial, Madrid.
- Ramírez, José Luis (1992) *La retórica como lógica de la evaluación*. (Revista "Bordón", 43/4). Sociedad Española de Pedagogía, Madrid.
- Ramírez, José Luis (1993), "Plats för känsla i förnuftet eller Att bygga livet (Några funderingar om kulturens blinda fläckar)". (I *Plats för känsla*, bokprojekt under utgivning), BFR, Stockholm.
- Ramírez, José Luis (1993), *Strukturer och livsformer. Om design i ett humanvetenskapligt perspektiv*. Nordplan, Stockholm.
- Sennett, Richard (1990) *The conscience of the eye – The design and social life of cities*. Alfred A. Knopf, New York.
- Togebly, Ole (1986), "Steder" i *bevisthedens landskab – grene på ideernes træ (Om at finde stof til belysning af en sag*. Gyldendal, Copenhagen.
- Wikforss, Örjan & Fridell, Karin (red.) (1980) *Medborgarinflytande i kommunal planering – Rapport från ett seminarium om information, samråd och deltagande som former för medborgarinflytande*, BFR.